

Modernistyczne kamienice w Krakowie zaprojektowane przez Fryderyka Tadaniera

Beata Makowska

1. Wstęp

Hasła rodzącej się awangardy w okresie modernizmu okazały się nieprzystawalne do środowiska kulturowego Krakowa¹. Problem zabudowy mieszkaniowej miał tu inny wymiar niż w przemysłowych miastach, gdzie nadmiernie rozbudowana kamienica czynszowa z podwórkami-studniami została poddana surowej krytyce. Brak rozwiniętego przemysłu pod koniec XIX w. w Krakowie spowodował, że pomimo gęstego zaludnienia miasta, nie powstały tu dzielnice substandardowe. Zabudowa była poddawana naturalnej ewolucji, a tradycja miejsca wpływała na „zmiękczenie” sterylnej nowoczesności na rzecz harmonijnego wpisania się w sąsiedztwo. Zabudowa historyczna była często źródłem inspiracji w kształtowaniu kompozycji elewacji, opracowaniu detali i dekoracji. Architekci kontynuowali tradycję „szkoły krakowskiej”², której cechą charakterystyczną było wytworzenie oryginalnej interpretacji zjawisk napływowych opartych o tradycjonalizm i nietypową dekoracyjność, często wykorzystującą rodzime motywy³. Na kształtowanie architektury w tym okresie miała także wpływ żywa tradycja lokalna dekorowania domów godłami⁴.

Przedstawicielem nurtu umiarkowanego modernizmu krakowskiego obok wielu znakomitych architektów⁵ był Fryderyk Tadanier. Architekt uro-

dził się 18.01.1892 r. w Kamionce Strumiłowej, zmarł 1.11.1960 r. w Krakowie. Ukończył Politechnikę Lwowską, w Krakowie pracował od początku lat 30. Był członkiem zarządu SARP, wykładowcą ASP w Krakowie (w latach 1936-39 i od 1952) oraz naczelnym inżynierem i zastępcą dyrektora Miastoprojektu (Tadeusza Ptaszynki)⁶. Był także jednym z redaktorów i wydawców pisma „Architekt”. Tadanier zaprojektował w Krakowie kilka budynków użyteczności publicznej m.in. Wydział Powiatowy przy al. Słowackiego 18a/20 (z Stefanem Strojkiem, 1935-36), Teatr „Bagatelę” przy ul. Karmelickiej 4 (adaptacja na kino „Scala”, 1938), Komunalna Kasę Oszczędności Powiatu Krakowskiego przy pl. Szczepańskim 5 (z Stefanem Strojkiem, 1933-36) i Poczta Główną przy ul. Wielopole 2 (przebudowa 1931). Jest także autorem budynku poczty dworcowej (1947). Styl Tadaniera widoczny szczególnie w budynkach użyteczności jest również wyrazisty w przypadku projektów kamienic. Architekt nawiązywał do tradycji przez trójpodział elewacji (np. boniowany cokół, wertykalnie artykułowana część główna, poziomy wydatny okap, attyka), mocno zaakcentowane portale i dekoracje akcentujące ważne elementy elewacji (np. godła plastyczne nad wejściem, gzymsy nad parterem itp.). W zaprojektowanych przez niego kamienicach typowe dla modernizmu były układy pasmowe okien dodatkowo podkreślonych gzymsami, rozczłonkowana forma, zaokrąglone wyraziste narożniki i uproszczone detale, które były elementami strukturalnymi, a nie nakładanymi niezależnie od ukształtowania powierzchni. W projektach Tadaniera występowały typowe dla modernizmu okna narożne i duże okna prostokątne. Często akcentowany był ich układ poziomy, dodatkowo podkreślony parapetami. Pojawiały się także wnęki balkonowe pogrupowane w pionie;

1. Aleksander Böhm, *Architektura krakowska w latach 1918-1939 w świetle współczesnych konkursów*, [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918-1978*, Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki, PWN, Warszawa 1989, s. 27.

2. Andrzej K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Zakłady Narodowe im. Ossolińskich, Wrocław 1967, s. 167; Jacek Purchla, *Urbanistyka, architektura i budownictwo*, [w:] *Dzieje Krakowa*, t. 4, red. J. Bieniarzówna, J. Małecki, Kraków: Wyd. Literackie, 1997, s. 174-175.

3. Maria J. Żychowska, *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*, Monografia nr 113, Kraków: Wyd. Politechniki Krakowskiej, 1991, s. 139-145.

4. Adam Samek, *Godła kamienic krakowskich w dwudziestolecie 1919-1939*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury PAN Oddz. Kraków 1984, t. XVIII, s. 185-191.

5. Beata Makowska, *Façades of Modernist Kraków Townhouses Designed*

by *Selected Architects*, Architecture Civil Engineering Environment, Gliwice, Vol. II, 2/2009, s. 7-18.

6. *Encyklopedia Krakowa*, PWN, Warszawa 2000, s. 978.

1. Kamienica przy pl. Inwalidów 7-8 róg Słowackiego 2 w Krakowie, Fryderyk Tadanier, 1931. (Fot. B. Makowska)

indywidualnie opracowane detale portali wejściowych, ręcznie obrobione w szlachetnym tynku obramienia okienne i drzwiowe.

2. Kamienice krakowskie zaprojektowane przez Tadaniera

Fryderyk Tadanier zaprojektował 11 kamienic w Krakowie⁷, jest także autorem osiedla Robotniczej Spółdzielni Mieszkaniowej „Praca” na Dębnikach (1935-39) oraz Domu Społecznego przy ul. Czarnowiejskiej 52⁸ (Praskiej) razem z domami Osiedla Robotniczego (1935-36)⁹. Mimo pewnych cech wspólnych kamienice obrazują jak ogromną wagę architekt przywiązywał do indywidualizacji projektów, różnicowanych w zależności od lokalizacji (Aleje Trzech Wieszczów – pl. Inwalidów 8, okolice Rynku Gł. – Św. Marka 8) i sąsiedztwa (kamienica na pl. Matejki 2 znajdująca się obok Banku Polskiego – proj. Wyczyński, Hoffman, 1925). Wysoki standard rozwiązań reprezentują obiekty zaprojektowane w eleganckich

dzielnicach Krakowa. Skromniejsze elewacje i mniejszą skalę mają kamienice znajdujące się w dzielnicach położonych dalej od centrum.

Narożna kamienica przy pl. Inwalidów 7-8 róg Słowackiego 2 została zaprojektowana przez Tadaniera¹⁰ w 1931 r. Jej lokalizacja sprawiła, że posiada monumentalną formę nawiązującą do realizacji znajdujących się na Alei Trzech Wieszczów. Dominantę kamienicy stanowią dwa owalne narożniki (od strony al. Słowackiego bardziej ekspresyjny) z zarysowaną linią balkonów (il. 1). Artykulację pionową na elewacjach tworzą okna ujęte w lizeny i pogrupowane balkony. Wydatny gzyms nad piątą kondygnacją stanowi wyraźny akcent poziomy. Drzwi wejściowe i balustrady we wnętrzu mają dekoracje w postaci kół.

Czteropiętrowa kamienica z piątym piętrem i poddaszem w części narożnej przy ul. Biskupiej 9 i Fenn`a Sereno 2, której właścicielem był Stanisław Syska (Firma „Ćmielów” S. A.), powstała w latach 1937-38 według projektu Fryderyka Tadaniera¹¹. Nad wejściem od strony Fenn`a znajduje się godło pla-

7. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Kraków*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 2007, s. 500-501.

8. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Czarnowiejska 52, fsc. 125.

9. M. Fabiański, J. Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Wyd. Literackie, Kraków 2001, s. 84.

10. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Słowackiego 2, fsc. 828.

11. W 1938 r. przedstawiono dodatkowe plany na zmiany wewnętrzne (Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Biskupia 9, fsc. 38b).

styczne przedstawiające robotnika (górnika) z kilofem i latarnią¹², a w nadświetlu portalu witraż z Matką Bożą z Dzieciątkiem. Na fasadzie kamienicy widnieje napis: „Projektował inż. arch. Fryderyk Tadanier 1938”. Usytuowanie kamienicy pod nr 9 na nieregularnej narożnej parceli wpłynęło na układ rzutu. W parterze domu znajduje się mieszkanie dwupokojowe, dwa jednopokojowe i kawalerskie, przelot na podwórze (w skrajnej osi prawej) oraz ustawiona pod kątem prostym do osi wejścia klatka schodowa z windą.

Kamienica przy ul. Biskupiej 11 pierwotnie została wybudowana jako dom piętrowy w latach 1881-1887 według projektu architekta Aleksandra Biborskiego. Właścicielem kamienicy był wtedy Fryderyk Chrzęszcz, później Karol Panek. Autorem projektu czteropiętrowej kamienicy dla inż. Stanisława Syski i firmy „Ćmielów” z 1937 r. był Fryderyk Tadanier¹³. Jej portal wejściowy zdobi godło plastyczne przedstawiające znak firmy Ćmielów postawiony na trzech wazonach otoczony wicią roślinną wychodzącą z jednego z nich. W parterze kamienicy znajduje się mieszkanie kawalerskie i dla dozorca, przelot na podwórze, trzy-pokojowe mieszkanie oraz klatka schodowa i winda. Kamienica narożna łączy w bryle i artykulacji fasady posesje nr 9 i 11 (il. 2). Rozczłonkowana elewacja z narożnym oknem od strony ul. Biskupiej jest ośmioosiowa (cztery osie kamienicy pod nr 11), od ul. Fenn`a pięcioosiowa. Budynek jest znakomitym przykładem nurtu umiarkowanego modernizmu¹⁴. Szerokie okna zostały ujęte schodkowanymi lizenami i umieszczone w płytkich wnękach, okna narożne otrzymały dodatkowe wspólne obramienie. Artykulację poziomą na elewacji tworzy gzyms nad „boniowanym” parterem, gzyms nad czwartą kondygnacją przerwany w narożniku, gzymsy nad piątą kondygnacją i gzyms wieńczący. W rzucie kamienicy pod nr 9 i 11 są rozdzielone, co podkreśla w bryle podniesiona na fragmencie elewacji piąta kondygnacja z użytkowym poddaszem.

Czteropiętrowa kamienica z poddaszem oraz czteropiętrowymi bocznymi oficynami przy ul. Św. Marka 8 została przebudowana w latach 1937-38 według projektu Tadaniera. Właścicielem kamienicy była wtedy Komunalna Kasa Oszczędności Powiatu Krakowskiego¹⁵. Wcześniej istniały tu oficyny pochodzące z 1872 r., przebudowywane w późniejszym okresie (1887, 1901). W 1930 r., kiedy kamienica należała do Banku Spółdzielczego, architekci Stanisław Filipkiewicz i Juliusz Kolarzowski zaprojektowali oficynę tylną i boczną. W 1933 r. przebudowano klatkę schodową w budynku frontowym oraz dokonano wewnętrznych przeróbek. Elewacja z lat 1937-38 ma wysunięte ryzality w osiach zewnętrznych. Trzy osie środkowe łączy wyższa uproszczona attyka z trzema owalnymi okienkami, ujęta pilastrami przeprowadzonymi przez całą wysokość kamienicy (il. 3). Przestrzeń pomiędzy nimi, nad oknami pierwszego piętra zdobią trzy pszczoły.

2. Kamienica przy ul. Biskupiej 9 róg Fenn`a Sereno 2, w Krakowie, Fryderyk Tadanier, 1937-38. (Fot. B. Makowska)

Na parterze wysunięte trzy osie tworzą kamienne obramienie portalu wejściowego z owalnym oknem nadświetla. Nad nimi znajduje się balkon z ozdobnymi balustradami, połączony wspólnymi gzymsami z kamiennymi tralkami imitującymi balkony okien w osiach zewnętrznych na piętrze. Na elewacji przeprowadzono w tynku linie powstałe z przedłużenia obrysu okien. Wejście prowadzi do trójbiegowej klatki schodowej z kwadratową duszą, w której mieści się winda. Po prawej stronie sień przejazdowa prowadzi na podwórze. Rzut budynku ma ściętą ścianę przylegającą do kamienicy sąsiedniej po stronie prawej, zaś po stronie lewej łączy się z oficyną boczną.

Pięciokondygnacyjna kamienica przy ul. Fenn`a Sereno 8 powstała w 1935 r. na rzucie zbliżonym do trapezu i posiada prawą oficynę boczną. Na elewacji zaakcentowano dwie środkowe osie niewielką wnęką (tynkowaną w ciemniejszym kolorze), zaokrąglonymi balkonami i gzymsami (nad trzecią i czwartą kondygnacją) oraz daszkiem znajdującym się nad oknami ostatniej kondygnacji. Parter domu ma rustykowanie w polach międzyokiennych i wokół portalu wejściowego, przerywane pasami młotkowanego tynku o fakturze prążkowanej. Nadświetle drzwi zdobi witraż z Matką Boską. Okna (oprócz parteru) mają obramienia okienne wykonane w czerwonym kamieniu sztucznym, wyróżniające się na tle elewacji wykonanej w tynku o piaskowym kolorze (il. 4).

Sześciokondygnacyjna kamienica na rzucie zbliżonym do trapezu z ryzalitami podwórzowymi przy

12. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Biskupia 9, fsc. 38b.

13. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Biskupia 11, fsc. 38b.

14. M. Fabiański, J. Purchla, *op. cit.*, s. 82, 316.

15. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Marka 8, fsc. 571.

pl. Matejki 2 powstała w latach 1938-40 zgodnie z projektem Fryderyka Tadaniera (budowę prowadził arch. Medard Stadnicki) wykonanym dla Fabryki Porcelany i Wyrobów Ceramicznych „Ćmielów”. Wcześniej, w 1902 r. wybudowano tu dom dla Marii Wertzstein, a w 1905 r. stajnię (arch. Aleksander Biborski), przeznaczone później do wyburzenia (posesja sięgała do ul. Zacisze 4). Wydział Budownictwa zalecił, aby: „wysokość gzymsu głównego dostosować do sąsiedniego budynku Banku Polskiego, kamienne filary w parterze wykonać gładkie, bez mijanego boniowania, wykonać

bogatsze obramienia okien I piętra w ryzalicie środkowym, przed przystąpieniem do wykonania fasady frontowej przedłożyć szczegóły tejsze do zatwierdzenia”¹⁶. W 1940 r. przedłożono dodatkowe plany na zmiany w układzie wewnętrznym piwnic i parteru (apteka, dyżurka i laboratorium na parterze). Na piętrach zaprojektowano po dwa trzypokojowe mieszkania (prawie identyczne, z wyjątkiem nieznacznie skośnej ściany

16. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Matejki 2, fsc. 577.

3. Kamienica przy ul. Św. Marka 8 w Krakowie, Fryderyk Tadanier, 1937-38. (Fot. B. Makowska)

łączącej z kamienicą po lewej stronie). Elewacja frontowa jest siedmioosiowa na parterze, a na piętrach sześćoosiowa. Cztery środkowe osie elewacji tworzą pseudoportyk z lizenami rozdzielającymi okna na piętrach. Obramienia okien znajdujących się na pierwszym piętrze w ryzalicy zdobi ornament roślinny, a pola międzyokienne w osiach zewnętrznych dekoracja przedstawiająca wazy z girlandami, które wyrzeźbił prof. Franciszek Kalfas. W wydzielonym gzymsie kordonowym i parapetowym parterze, boniowanym w środkowej części, mieszczą się witryny sklepowe, wejście do kamienicy oraz tablicę z napisem: „Projektował Inż. Architekt Fryderyk Tadanier 1940” (Il. 5).

Czteropiętrową kamienicę przy ul. Chopina 5 wybudowano w 1933 r. Szachownicowy układ na czteroosiowej elewacji tworzą dwubarwne pola międzyokienne częściowo wysunięte do przodu, częściowo cofnięte. W dwóch środkowych osiach znajdują się balkony z balustradami o geometrycznym ornamentcie, a w parterze po prawej stronie witryna sklepowa.

Czteropiętrowa kamienica przy ul. Kazimierza Wielkiego 40 powstała w 1937 r. Ma asymetryczną elewację i rzut¹⁷. Dwie osie po stronie lewej ujęto lizenami tynkowanymi w kolorze czerwonym i piaskowym. Parter domu wyodrębniono podwójnym gzymsie obejmującym okna pierwszego piętra. Bardzo wysokie okna wyższych kondygnacji są kwadratowe. W parterze znajdują się witryny sklepowe i portal wejściowy z drzwiami z geometryczną kratą.

Trzypiętrową kamienicę narożną przy ul. Filareckiej 2 róg Senatorskiej 7 podobnie jak sąsiednią pod numerem 2a wybudowano w latach 1932-33¹⁸ według projektu Tadaniera. Elewację zdobią geometryczne motywy łączące okna poszczególnych kondygnacji. Parter budynku podkreślono gzymsie i listwowaniem w tynku. Trzypiętrowa kamienica przy ul. Filareckiej 2a powstała w latach 1931-32¹⁹. Elewacja kamienicy jest pięćoosiowa i ma symetrycznie umieszczone wejście. Jej prostą elewację zdobią geometryczne motywy, a jej parter podkreślono gzymsie i listwowaniem.

Czteropiętrową kamienicę²⁰ przy ul. Lea 22 autorstwa Tadaniera z ok. 1920 r. całkowicie przebudowano w 2008 r. Oryginalny wygląd elewacji i układ wnętrza uległ wtedy zmianie.

3. Podsumowanie

Realizacje Tadaniera są przykładem umiarkowanego funkcjonalizmu „szkoły krakowskiej”. Z jednej strony nawiązują do tendencji międzynarodowych, z drugiej strony do klasycznej kompozycji oraz typowo krakowskich detali i dekoracji (godła plastyczne, attyka). Cechuje je związek kompozycyjny i estetyczny między zewnętrzem i wnętrzem budynków oraz wysoki standard wnętrza, przestronne klatki schodowe i halle. Charakterystyczne dla modernizmu są: rozczłonkowanie brył kamienic, owalne narożniki, poziome

4. Kamienica przy ul. Fenn `a Sereno 8 w Krakowie, Fryderyk Tadanier, 1935. (Fot. B. Makowska)

dynamiczne przecięcia powierzchni. Typowy dla tego architekta jest wydatny gzyms umieszczony poniżej ostatniej kondygnacji, zmniejszający optycznie wysokość budynków. Gładka, płaska powierzchnia elewacji kamienic często wzbogacona została poziomymi lub pionowymi rytмами (lizeny, balkony we wnękach i na narożnikach, gzymsy podokienne, obramienia drzwi i okien itp.). Tadanier nie należał do architektów, którzy wybudowali najwięcej kamienic w Krakowie w okresie modernizmu²¹, ale jego realizacje dzięki wysokiemu standardowi i indywidualnej stylistyce elewacji są warte uwagi i udokumentowania. W swoich projektach w twórczy sposób łączył tradycję miejscową z tendencjami międzynarodowymi²².

21. Do architektów, którzy zbudowali liczne modernistyczne kamienice w Krakowie należeli m.in. Leopold Bachner (18), Roman Bandurski (25), Ignacy Bierer (25), Józef Chmielewski (24), Antoni Dostał (53), Alfred Düntuch (25), Juliusz Eintracht (27), Izidor Goldberger (38), Zygmunt Grünberg (39), Henryk Jakubowicz (27), Salomon Jonkler (20), Leon Lieberman (17), Stefan Manber (14), Stanisław Mehl (22), Zygmunt Prokiesz (72), Jan Rzymowski (18), Edward Skawiński (44), Maurycy Stiel (14), Zygmunt Szufa (27), Roman Weindling (15), Stanisław Wexner (22), Tadeusz Żróbek (19), [w:] *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Kraków, op. cit.*, s. 397-523.

22. Artykuł jest fragmentem obszernej dokumentacji 200 kamienic krakowskich z przełomu XIX i XX w. i okresu modernizmu (opisano tam m.in. 3 kamienice zaprojektowane przez Tadaniera znajdujące się przy ul. Biskupiej 9-11, Św. Marka 8 i pl. Matejki 2) - praca naukowa częściowo finansowana ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w latach 2007-2010 jako projekt badawczy.

17. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Kazimierza Wielkiego 40, fsc. 375.

18. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Filarecka 2, fsc. 220.

19. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Filarecka 2a, fsc. 220.

20. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Budownictwa Miejskiego Lea 22, fsc. 198.

5. Kamienica przy pl. Matejki 2 w Krakowie, Fryderyk Tadanier, 1938-40. (Fot. B. Makowska)